

Rännud aastail 1957–1966

Ants Viires

Autor Abava jõe poolemeetrise jao juures 1965. Fotod autori erakogust.

Kui 1956. aasta 1. detsembril prof. Harri Moora kutsel Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis tööle asusin, tuli mul alustada nooremteadurina, kuigi rohkem kui aasta tagasi omandatud ajalookandidaadi kraad, mille saanud oli tollal üpris vähe, eeldanuks vanemteaduri kohta. Siin mängis oma osa teenimine Saksa sõjaväes 1944. a., mis pidurdas mu tööalast edenemist veel kaua. Viie aasta pärast (1961) sain küll vanemteaduri koha, kuid sektorijuhatajaks edutati mind alles 1983. a., mil instituudis loodi ka omaette etnograafia sektor. Algul kuulusid etnograafid arheoloogia sektori koosseisu, mis 1959. a. ristiti küll ümber arheoloogia ja etnograafia sektoriks. 1978. a. liideti nad Ea Janseni juhataatava kultuuriloo sektoriga, millest vastavalt sai kultuuriloo ja etnograafia sektor.

1950. aastail paiknes Ajaloo Instituut Tallinnas Lenini puiesteel (praegu Teatri väljak) majas nr. 1 teisel korrusel. 1980-ndate paiku kolis instituut oma praegusse asukohta Rüütli tänaval. Minu esimeseks töökohaks sai arheoloogiasektorile kuuluv suur ruum, kus lisaks mõnele arheoloogile töötasid ka mõlemad senised etnograafid Aliise Moora ja Lenigradi ülikoolis õppinud Jelizaveta Richter, sünnipäralt venestunud sakslane. Õpinguil oli ta omandanud eesti keele suulise oskuse ja spetsialiseerunud setude materiaalsele kultuurile, mille uurimist ta ka instituudis jätkas. Minu esimesi ülesandeid oli Richteri esialgsel kujul valminud kandidaaditööga tutvumine. Leidsin, et see on üsna nõrk ja vajab tugevat

viimistlemist. Richter töötas oma uurimuse kallal veel aastaid ja see lubati kaitsmisele alles 1964. a. Aliise Moora kaitses kandidaadikraadi 1965. a.

Tööruumide suure koormatuse tõttu oli mitmel instituudi töötajal lubatud töötada ka kodus. Kui õigesti mäletan, siis kõik pidid instituudis regulaarselt kohal olema vaid poole tööpäeva vältel korra nädalas. Seda aega nimetati komandanditunniks. Minagi sain peatselt kodus töötamise loa.

Kui 1957. a. maikuus asutati Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum, siis määrati ka mind muuseumile sobiva asupaiga leidmiseks loodud komisjoni liikmeks. Ja kui 31. augustil 1957 loodi vabaõhumuuseumi teadusnõukogu, siis kuulusin minagi Ajaloo Instituudi esindajana koos Aliise Mooraga selle koosseisu. Ka tuli mul Tartu Ülikoolis koosseisulise õppejõu puudumise tõttu aeg-ajalt etnograafia alal loenguid pidada. Minu tööleasumise ajal instituudis oli mul parajasti käsil 30 tundi etnograafia historiograafia loenguid, mis kestsid läbi kogu 1956/1957. õppeaasta. Samu loenguid tuli mul korrata ka 1960/1961. õppeaastal ja hiljemgi. Korduvalt võtsin osa iga aasta aprillis Tartus toimuvast Eesti Rahva Muuseumi (tolleaegse Etnograafiamuuseumi) aastapäeva konverentsist. Muuseumi 50 aasta juubeli puhul 1959. aastal esitasin ülevaate eesti rahvakultuuri uurimisest, seades sihte edasiseks. 1962. a. esinesin teemal “Rahvarõivad ja tänapäev”, taunides liiga ranget vahetegemist traditsioonilise 19. saj.

rahvarõiva ning rahvuslikel motiividel loodud kaasaegse rõivastuse vahel. 1963. a. rääkisin töölis- ja linnakultuuri uurimise vajadusest.

Minu peamiseks tööks instituudis algusaajal oli oma 1955. aastal kaitstud kandidaaditöö trükivalmis seadmine, milleks kulus mitu aastat. Täiendava võrdlusmaterjali saamiseks naaberladelalt töötasin kümnekond päeva (25. II – 6. III 1957) Läti ja Leedu muuseumides Riias, Vilniuses, Kaunases ja Šiauliais ning osalesin Eesti ja Moskva akadeemiliste instituutide kompleksel uurimisreisidel Narva-tagusele vadja ja isuri alale (1957) ning Peipsi taha Pihkva oblastisse (1958). Eriti tähtis Soome naaberlala jäi tolleaegseis oludes paraku kättesaamatuks ja tuli leppida seal trüki avaldatud materjalidega. Minu uurimus “Eesti rahvapärane puutööndus” koos pikema saksa- ja venekeelse kokkuvõttega tuli trükist välja 1960. aastal ning sai väljaspool Eestit mitme tunnustava retsensiooni osaliseks – *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 8, 1962 (Rudolf Quietzsich), *Sovetskaja Etnografija* 1962 (Natalia Šlõgina) ja *Soomes Kotiseutu* 1964 (Gustav Ränk). Sügisel 2006 ilmus sellest nüüd mõneti ajakohastatud uus-trükk.

Isuri reis toimus 3.–19. juulini 1957. Sõitsime furgooniga veoautol Tallinnast välja 3. juuli hommikul kell 8, rühma juhtideks moskvalanna Natalia Šlõgina (omandanud kandidaadikraadi 1953. a. uurimusega eesti taluelamutest) ja mina, kaasas etnograafid Aliise Moora, Veera Fuchs, Aleksei Peterson, Lei Kindel, Ellen Karu ja joonistaja Marina Semaškevits Moskvas, kellele Narvas lisandus Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi tudeng Evi Tihemets. Viimase oli mulle joonistajaks soovitanud Kunstiinstituudi õppejõud Ilmar Linnat, kes ise oli teinud joonistused minu esimese, 1947. a. trüki ilmunud uurimuse juurde. Läbinud Kingissepa linna, pöördusime peatselt Leningradi teelt põhja poole ja jõudsime mööda munakivisillutisega maanteed Luuga jõesuust idas asuvale Soikkola poolsaarele vanal vadja-isuri alal, kus kesksel kõrgendikul jäime ööbima Tarinai (Andrejevštšina) koolimajja. Öösel kella 12 paiku saabus sinna suure kärina ja müri-

naga Paul Ariste oma nelja tudengist jüngri-ga, kelle liinibuss oli toonud paari kilomeetri taha Viistinäse.

Suur osa järgmisest päevast kulus asjaajamistele – registreerimisele sealsamas Viistinäs külanõukogus ja 6–7 kilomeetrit lõuna pool asuvas piirivalvekordonis. Ranna ääres pildistamine keelati. Kohalikke isureid oli sõjast peale kõvasti pillutatud. Kui sakslased piirkonna 1941. a. vallutasid, viidi siinsed isurid Soome, kust nad sõja järel tagasi toodi. Vene ametivõimud pidasid neid ebausaldatavateks, mistõttu nad pidid viieks aastaks (1948–1953) sisemaale asuma. Külad seisis selle aja täiesti tühjuna, uusi elanikke sisse ei toodud. Koju tagasi pääsenud elanikud moodustasid kalurikolhoosid, kus põldu peaaegu üldse ei haritud peale isikliku aiamaa.

Vastu võeti meid üldiselt lahkesti. Vajaliku materjali sai koguda mõnusa jutuga, kuigi nii mõnigi kord leidis neid, kes kahtlustasid meid spioneerimises – huvitaval kombel eeskätt vene külades ja eriti veel sinna Leningradist tulnud suvitajate hulgas. Teadlikum rahvas! Kord püüdis üks purjus traktorist meie autot oma traktoriga rünnata.

Maa oli kaunis, valdavalt sööti jäetud põldudel kasvas kõrge ja lopsakas hein, ümberringi toredad metsad. Olen oma päevikus sealset suvemaastikku kirjeldanud järgmiselt: “Tarinai – see nagu tõesti oleks muinasjutumaa, eriti valgetel öödel ja tärkaval hommikul. Öhtuti toimub siin ikka rukkirääkude võistlus, kumab oma sumedat valgust täiskuu üle metsades tekkinud udujärvede... Hommikuks on udust saanud meri, millest välja ulatuvad üksikud kuuselatvade saared. Päeval sulavad taevast ja meri kokku ühiseks hele-heledaks sinaks, millel pole lõppu ega algust. Jah, just selline võiks olla muinasjutude sünnimaa, Põhjamaa meeli lummatavate videvikuliste ööde maa.”

Teed olid halvad, osalt piiriäärsed auklikud munakateed, osalt hoopis pinnaseteed, vankrite sissesõidetud. Sõit toimus valdavalt suure laulu saatel, kuigi saime oma autol kõvasti raputada. Kõigest sellest vestab Aliise Moora samas sündinud ja ette kantud vemmalvärsilugu:

Raputavaitamine

Kord masin suure kastiga
seal sõitis ümber Soikkina
ja kastas laulis batjuška,
ta kõrval istus matuška.

Hüüdis batjuška, davai!

Sõit läks lahti ai-ai-ai!

Seal eesti, vene devuškid,
üks kõrgelt naeris tiiskanti,
ja eesti tsurad vaikusid,
paar sõna sekka laususid.

Oh pütta, pütta, vitsikuid,
saab magasinist präänikuid.

Nad muidu olid mahedad,
ei plikadega pahandand,
kui õhku mõni tõusis neist
või vastu külge tõukas teist.

Petu, Petu, hoia kinni
emba-kumba, Leid või tunni!

Tee august sisse, välja käis,
ilm tagurpidi vahel näis.

Raputavaitas kastas neid
kui pudelis eit tegi võid.

Petu, Petu, hoia kinni
emba-kumba, Leid või tunni!

Ei hoolind sellest batjuška,
ei tema kõrval matuška,
veel vähem tsurad, devuškid,
nad muudkui järjest laulu löid.

Hüüdis batjuška, davai!

Sõit läks lahti ai-ai-ai.

Nad sõitsid mööda külasid,
mis sest, et mõned manasid
ja pograniitšnik hõikas: "Stoi,
tee selgeks mulle, tõ kakoi!"

Hüüdis batjuška, davai!

Sõit läks lahti ai-ai-ai.

Ei kartnud nemad kedagi,
kui tiirutasid sedasi
ja pürgimustes traktorist
neid laiaks oleks litsund vist.

Petu, Petu, hoia kinni
emba-kumba, Leid või tunni!

Ja rahvas vaatas, imestas,
mis neid küll ära pimestas –
üks ei saa aru nurkadest
ja teine püti pulkadest.

Oh pütta, pütta, länikuid,

saab magasinist präänikuid.

Üks hõikab kaugelt: kangaspuud!

Ja teine pärib mõnda muud:
mis sõid ja jõid, kus on su särk,
too lagedale vana värk!

Oh pütta, pütta, länikuid,
saab magasinist präänikuid.

Üks väntab leierkastiga
ja teine papre lastiga.

Niipea kui sõna pudeneb,
siis teadus kohe tugevneb.

Sai tšüla suure passiba,
nad ise ära lätsivad.

Käis sosin üle Vadjamaa,
et masin suure kastiga
siin puistavat spioonisid.

Neid kinni võtta soovisid.

Hüüdis batjuška, davai!

Sõit läks lahti ai-ai-ai.

Ei tea, mis juhtub nendega,
eks ajalugu pajata.

Veel seni suure käraga
nad sõitvad oma kastiga.

Petu, Petu, hoia kinni
emba-kumba, Leid või tunni.

Seal nurmedel on õitepeod,
mets kõiki oma hõlma seob
ja meri ümber Soikkina
joob sõprust taevasinaga.

Rapuu – rapuu – raputavait.

Maa oli ilus, ah sa mait!

12. juulil lahkusid Paul Ariste ja Arvo Laa-
nest, sõites bussiga Viistinäst Narva poole.
Meie aga alustasime peatselt sõitu ida suunas.
Teel peatusime väga maalilises ja vanapäras
Itšapäivä külas, millega lõppes vadja külade
ala, samuti Kaprios (Koporjes), kus olid üsna
hästi säilinud vana Rootsi linnuse varemed
kahe sügava ojakuristikuga vahel paikneval
neemikul. Alt oja juurest üles vaadates jätsid
need üsna võimsa mulje. Leningradi lähistel
käänasime Petrodvoretsist (Peterhofist) lõu-
nasse, jõudes 15. juulil Osmino rajooni kauni
Samro järve äärde, mille kaldal kubisesid
tüütuist tillukestest sääskedest. Oli teada, et
järve ümbruskonnast pärit *samrakud* käisid
varasemal aastail Eestis hobuseid paristamas.

Meie auto Pnevõ külas 1958. Ees vasakul Aliise Moora, Herald Eelma ja Richard Viidalepp, paremal Evi Tihemets ja Marina Semaškevitš, ülal keskel Natalia Šlõgina.

Selgus, et kaugemalt teenistuse otsimine oli sealtkandi külades laiemakski traditsiooniks. Kaubamatkadel, samuti ehitus- ja teetöödel käidi Peterburis ja mitmel pool mujalgi. Seal kandis paar päeva ringi vaadanud, asusime 17. juuli varahommikul teele Eestisse, kus jäime öömajale Kuremäe kloostrisse. 18. juulil tutvusin Avinurme puutöönduse olukorraga, misjärel istusin Jõgeval Tallinna rongile, kuna teised jätkasid Aliise Moora juhtimisel veel nädalapäevad tööd Peipsi-äärseis vene külades jm.

Järgmisel aastal alustasime 6. juuli hommikul Tallinnast samasugusel furgooniga autol teed ligi kuuajalisele Peipsi tagusele reisile, mis kujunes eelmisest veelgi vaheldusrikkamaks ja huvitavamaks. Meie meeskonnaga, kuhu kuulusid peale minu, Aliise Moora, Arvo Laanesti, Natalia Šlõgina ja joonistaja Marina Semaškevitši veel folklorist Richard Viidalepp ja kunstiüliõpilane Herald Eelma (Moora joonistaja) ning moskvalanad Sadomskaja ja Podolskaja, liitus Narva taga Kingissepas taas Paul Ariste ja järgmisel päeval Gatšinas minu joonistaja Evi Tihemets ja moskvalanna Stroganova. Koos autojuhiga seega kokku 13 inimest. Pärast mõningaid as-

jaajamisi Leningradis võtsime 8. juulil suuna lõunasse ja töötasime kuni 11. juulini Luuga jõe ülemjooksust ida pool Oredeži rajoonis. Seejärel kulus päev sõiduks Pihkvasse, kuhu jõudsime just sobival ajal, et Ariste ja Laanest saaksid kohe öhtuse Tallinna rongi peale istuda.

Järgnes rohkem kui kahe nädalane ringsoit Peipsi järve taga Pihkva oblasti põhjaosas Pihkva, Oudova, Ljadõ ja Strugi Krasnõje rajoonis. Vastu võeti meid kõikjal üldiselt lahkesti, ainult paaril korral kutsuti vene kombe kohaselt miilits kontrollima, kas tegemist pole spioonidega. Teed seelses vaheldusrikkas maastikus olid tavakohaselt halvad, sagedaste poriaukudega. Üsna mitmel korral pidime appi kutsuma traktori, et see auto porist välja tiriks. Paljud külad olid sõjapäevil põlenud, elanikkond vintsutatusis hõrenenud. Nii mõnedki külad jäeti maha, teised olid taas üles ehitatud. Sealsest vanast eesti asustusest olid järele jäänud vaid riismed. 1930. aastail toimunud etniline puhastus ja järgnevad sõja-aastad olid ses osas jättnud tõsise jälje. Nüüd oli suur osa kohale jäänud eestlastest venestunud või venestumas. Tihedamalt oli eestlasi Peipsist kaugemal idas olevas ja raskesti

ligipääsetavas Ljadõ rajoonis, kuhu sakslased sõja ajal polnud jõudnudki. Rajoon ise oli kauni künkliku ja metsase, meie Otepää kandist mõnevõrra rahulikuma reljeefiga. Kõige vanem eesti asustuspesa aga paiknes Peipsi ja Pihkva järve vahelise Lämmijärve vastasel laial soisel Roikino poolsaarel, kus sellele viitasid ka mitmed külanimed, nagu rannalähedased Tšudskije Zahodõ, Tšudskaja Rudnitsa jt. Siinne, valdavalt Mehikoorma vastas asuva ranniku piirkonda koondunud asustus oli varem olnud selgeks jätkuks meie Räpina kandi asustusele. Poolsaare suurim asustuskeskus Samolva asus selle looderannikul Peipsi ääres. Seal polnud meie majutamiseks ruumi, sest küla oli hõivanud kindral Karajev rühma madrustega, kelle abil ta üritas kindlaks teha 5. aprillil 1242 Liivi ordu ja Vene väe vahel toimunud jäälahingu kohta – lahing usutavasti oli toimunud kuskil Lämmijärve jääl. Vaevalt see tal küll kuigivõrd õnnestus.

14. juulil rabas meid Pihkva järve taga Melnitsõ alevi lähedal eesti-vene segaasustusega Šepulino (Ussadištše) külas õudne äike kohutava rahesajuga, milletaolist me varem polnud näinud. 3–4-sentimeetrise läbimõõduga raheterad tagusid vastu toaakent lausa põrgutrillerit. Mitmed tuulealused aknad purunesid. Aed- ja põlluviljad peksti sodiks. Meie auto furgoon siiski pidas vastu. Ümbruskonda oli tabanud täielik looduskatastroof. Õnneks haaras tõsiselt kannatada saanud piirkond vaid paari küla.

20. juulil võisime Samolva lähedase Pnevõ küla juurest imetleda vaadet Mehikoormale üle Peipsi ja Pihkva järve vahelise Lämmijärve kitsaima, umbes poolteise kilomeetri laiuse koha. 23. juulil jõudsimme Oudovasse (vene Gdov), mis osutus kõledaks ja ilmetuks pisilinnaks. Selgus, et sealses raamatupoes oli rohkesti saadaval häid raamatuid ja et Oudova naftabaasist oli hõlpus saada talongide vastu bensiini, mille hankimisega meil oli alatasa raskusi. Sõitsime paar päeva linna ümbruskonnas ringi, kuni Natalia Podolskaja meist lahku löi, et Oudovast raudteel Moskvasse sõita. Oli ju Oudova Tallinna–Leninigradi raudteelt tuleva umbes 100 km pikkuse raudteeharu lõppjaam.

30. juuli lõuna paiku jõudsimme taas Pihkvasse, kus Moskva rongile istusid kolm moskvalannat (Stroganova, Sadomskaja ja Semaškevitš) ja paar tundi hiljem Tartu rongile asus Aliise Moora. Me ülejäänud viis jätkasime sõitu lõuna poole, vaatama nn. Kraasna maarahva jäänuseid Läti piiri taga asuvas Krasnogorodski rajoonis. Varem oli kohaliku keskasula nimeks olnud Krasnõi, millest ka sealse eesti maarahva nimetus. Maastik Pihkvast kuni Ostrovini oli erakordselt lame ja lage. Ostrov ise oli väike, paarikümne tuhande elanikuga linnake Velikaja jõe kaldal, saanud oma nime vististi algsest asupaigast jõesaarel, kus nüüd veel paiknes vana kirik. Mulle oli Ostrov teada Haanja piipseppade omaaegse tähtsa müügikeskusena. Sealt lõuna pool algasid taas metsatukad ja pinnareljeef muutus vahelduvamaks. Sõitnud umbes teist samapalju maad edasi, jõudsimme Ostrovist mõnevõrra suuremasse ja kenamasse Opotškaske, mis asus samuti Velikaja ääres. Opotškast ei olnud enam palju maad Krasnogordski kanti, kuhu jõudsimme 1. augustil. Sealses vanas eesti keskuses Mõza külas õnnestus Viidalepal leida üks vanamees, kes mäletas veel mõnd eesti sõna. Teine taat, kellelt Paulopriit Voolaine oli paar aastat tagasi eesti keelt kirja pannud, oli vahepeal kahjuks surnud. Kui Oskar Kallas 1901. a. külastas Kraasna eestlasi, leidis neid veel sadakond. Öhtul kell kaheksa alustasime tagasiteed Eestisse. Poolel teel Ostrovi ja Pihkva vahel jäime öösel kella kahe paiku ühe surnuaia varju ööbima, et siis järgmisel päeval juba Eestisse jõuda.

Eriti viimati vaadeldud uurimismatkal kaldus mul materjali kogumisel rõhk uuele teemale – rahvaomastele veovahenditele ja rakmetele, mis edasi jäigi mitmeks aastakümneks minu põhiteemaks. Sellelt alalt olin juba 1958. aastal Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetistes avaldanud artikli “Eesti tööree ajaloo”, millega jätkasin Helmut Hagari 1942. a. käsikirjalise magistritööga “Eesti tööregi ja selle põhjal moodustatud sõiduree vormid” alustatud uurimissuunda. Nagu 1944. a. Rootsi ümber asunud Hagarilt, nii ilmus ka minult järgnevail aastail liikluse alalt muidki publikatsioone. Ühtlasi pidasime neis

Niilo Valonen (keskel) 1959
Tartus Etnograafiamuuseumis.
Vasakul Aino Voolmaa, Ants
Viires ja Jüri Linnus.

küsimustes omavahel sidet. Nii see asi käiku läks.

Eesti Rahva Muuseumis 1940. aastate algul sõlmunud sõprusside Helmut Hagari ja Ilmar Talvega sai üldse kirja teel jätkuda 1950. aastate lõpul, mil nad läkitasid mulle Sigurd Erixoni toimetusel 1957. a. ilmunud rootsi rahvakultuuri atlase, kus sees olid nendegi kaastööd. Rootsi etnograafia suurkuju Erixon oli sõjajärgseil aastail eesti pagulas-etnograafid eesotsas Gustav Ränga ja Eerik Laiuga oma abilistena tööle rakendanud.

1959. a. aprillis sai alguse ka minu sõprus Soome ühe juhtiva etnograafi Niilo Valosega, kes Soome Rahvusmuuseumi rahvateaduse osakonna juhatajana saabus ainsa väliskülalisena Eesti Rahva Muuseumi (tolleaegse Etnograafiamuuseumi) 50 aasta juubeli tähistamisele. Ta sõitis Helsingist rongiga üle Leningradi Tallinna, kus ta mind jaamas ootamas nähes rõõmustas, et on lõpuks jälle vene keskkonnast pääsenud. Sõitsime koos edasi Tartusse. Paar aastat hiljem lisandus sõprus Soome akadeemiku Kustaa Vilkunaga, kes juba 1956. aastal oli esimese Soome teadlasena käinud Eesti NSV-s. 1961. aastal hakkas ta oma järjekordse külaskäigu järel saatma mulle tema peatoimetusel ilmutat rahvakultuurile pühendatud ajakirja Kotiseutu, mille Hiidenkivi-nimelist järglast saan tänapäevani.

Samal 1959. aastal tärkas ka mu tõsisem huvi teiste Baltimaade vastu, kusjuures jät-

kasin loomulikult kogumistööd ka Eestis. Selle aasta suvi oli mul järjekordselt rännakuterohke. Juuni keskpaiku tegin Ajaloo Instituudi väikesel bussil koos arheoloogide Lembit Jaanitsa ja Aita Kustini ning zooloog Kalju Paaveriga nädalase ringsõidu mööda Läti provintsimuuseumide Alüksnes, Ludzas, Rēzeknes, Jēkabpilsis, Kokneses, Cēsises ja Valmieras. Ludza lähistel otsisime üles ka sealse vana eesti asustuspesa, kus Jaani külas leidsin veel kümnekond võru keele oskajat. Jaanipäevast juuli keskpaigani aga sõitsin jalgrattal ringi mööda Kagu-Eesti külasid, alustades Setumaast ning lõpetades Kanepi ja Otepää ümbrusega. Teise jalgrattamatka tegin sügisel 25. augustist 3. septembrini Lääne-Saaremaal, käies Sõrves, Kihelkonnal, Mustjala, Kärja ja Kaarma kandis.

1960. a. toimus mai lõpul ja juuni algul taas nädalane ringsõit Lätis, seekord mööda Kuramaa kohamuuseumide Tālsis, Ventspilsis, Kuldīgas, Liepājas, Salduses ja Bauskas. Lisaks sain sügisel septembri lõpus ja oktoobri algul mõned päevad materjali koguda Riias Läti Etnograafia Muuseumis (Vabaõhumuuseumis).

Kõige olulisema reisi aga tegin sama aasta kesksuvel. Minski kolleegide kutsel otsustasin osaleda nende uurimismatkal Valgevene lõunaossa Pripjati jõgikonnas paiknevasse Polesjesse, kus inimeste elulaad oli teadupärast eriti vanapärane. Ka oli Valgevene aines mulle Baltimaade seisukohalt võrdlusma-

terjalina küllaltki tähtis. Pealegi polnud seal minu teada ühtki etnograafiamuuseumi, kui mitte arvestada väikest kollektsiooni Minskis Kunstiajaloo, Folkloori ja Etnograafia Instituudis, mistõttu peaaegu kõik vajalik tuli ise kohapealt koguda. Koos joonistaja Uno Toruga sõitsime 4. juuli hommikul Tallinnast lennukiga Minskisse, kuhu pärast vahemaandumist Riias jõudsimme keskpäeval. Selgus, et sealse instituudi uurimiserühma kuulub koos autojuhiga 8 töötajat eesotsas Vladimir Ivanoviga, kelle teemaks oli sovhoositöölise eluolu. Juba paari tunni pärast asusime instituudi bussiga lõuna suunas teele, jäädes ööbima Berezina jõe ääres asuvasse Bobruiskisse, samanimelisse võõrastemajja. Umbes paarisaja tuhande elanikuga Bobruisk oli tüüpiline vene linn tervete kvartalite ümarpalkehitustega, tänavad valdavalt munakivisillutisega. Järgmisel päeval jätkasime teed piki jõe lõunasse Šatilki rajoonikeskuseni. Berezina oli ilus, valdavalt liivaste kallastega jõgi, millel oli liikumas palju haavapuust õõnestatud venesid ja lameda laudpõhjaga paate. Oli juhus näha ka paari meest sealse tüüpilise väikese kotikujulise võrkpüüisega (*taptuhha*) vees sammudes kala püüdmast.

Šatilkist võtsime suuna edelasse Pripjati kaldal asuva Mozõri poole. Tee ääres puude otsas võis peatselt näha rohkeid pakkmesipuid. Teel pöörasime pisut enne Mozõrit Kalinkovitšist läände, kus umbes 40 km kaugusel jäime peatuma Pripjati põhjapoolse lisajõe Ptsitši ääres asuva Kopatkevitši kanti. Siin läks meie kohta lahti jutt, et mööda küla käivad ringi prantslased. Kui seletasime, et oleme pärit Eesti NSV-st ja sellestamast Nõukogude Liidust, siis taheti teada, mis keelt me räägime. Rahva hulgas äratas imetust, et meil on täiesti omaette keel. Teel edasi Pripjati jõe ääres asuvasse Petrikovi tuli meie autole vastu härjavankril veetav rändkiino. Pripjati jõgi oli väga ilus, kõrgete liivakallastega. Üldse valitseb Polesjes liivane maa.

Et Ivanov mitme rühmakaaslasega pidi 14. juulil oma bussiga peaaegu nädalapäevadeks sõitma Minskisse ja meie Uno Toruga ei tahtnud neid tagasi oodates rühmaga koos paigal istuda, siis otsustasime kahekesi omal

käel edasi liikuda. 13. juuli hilisõhtul istusime Gomeli–Bresti raudteel Koptsevitši jaamas rongile ja jõudsimme järgmisel hommikul kell viis endisel Poola alal asuvasse Pinskisse. See umbes Tartu-suurune kena linn osutus rohelusse uppuvaks. Valdav osa tänavaist oli ääristatud pärnade ja mitut sorti vahtrapuudega. Peatänav oli sillutatud kuuekandiliste kivi-plokkidega. Pina jõe kallast ääristas kaunis jalgtee. Suur turg oli paksult täis kirsse, mida müüdi 50 kopikat kilo. Võõrastemajas saime kaheinimesetoa, 2 rubla ööpäev. Järgmised päevad kulusid ümbruskonnas kohalike busside ja rongiga ringi sõites. Metsamesipuid oli palju, vilja lõigati valdavalt sirbiga. Kolhoosides oli ka niidumasinaid ja kombaine, kuid inimeste arvates need poetasid ja raiskasid vilja. Kõikjal võeti meid lahkesti vastu, ainult linna turul kutsuti miilits igaks juhuks kontrollima, mis mehed me õieti oleme. Üldiselt oli aga asi nii, et Lääne-Valgevenes, endisel Poola alal, oli meie kui võõraste suhtes kahtlustamist palju vähem kui ida pool.

20. juulil kohtusime Valgevene etnograafide rühmaga veel korra Zítkovitšis poolel teel Pinski ja Mozõri vahel, kust järgmise päeva varahommikul sõitsime rongiga põhja suunas 190 km kaugusel Bresti ja Minski vahelisel maanteel asuvasse Baranovitšisse. Seal sattusime täitevkomitees nõu küsides finantsosakonna lahke juhataja jutule, kes soovitas meil sõita paaritunnise bussisõidu kaugusele Mala Blošna külla Grodno oblasti piiril. Maalilises maastikus asuvas vanapärases külas sain koguda üsna huvitavat materjali. Öömaja leidsime Baranovitši finantsmehe sõbra pool, kes kostitas meid eriti ohtralt ja pani magama verandale oma abieluvoodisse, milles uppusime sulgpatja. 22. juulil sõitsime Baranovitšist bussiga mööda maanteed Minskisse läbi laiade põllumassiivide, kus nägime tee ääres mitmel pool linakitkujaid ja sirbiga rukkilõikajaid. Minskis töötasin paar päeva sealse instituudi kogudes, vaadates läbi etnograafiliste uurimismatkade aruandeid. 24. juuli õhtul sõitsime lennukil Tallinna. Peatselt seejärel tegin Eestis kümnepäevase jalgrattamatka mööda Rapla rajooni külasid.

1962. aastal piirdusin välitöödega Eestis,

need toimusid juuli algupoolel Ajaloo Instituudi autol Taagepera, Helme, Hummuli, Sangaste ja Kolga-Jaani kandis, edasi ka Palamusel ja Tormas, kus selgitasin kohaliku erilaadse rehielamu tüübi leviku ulatust.

29. maist 18. juunini 1963 käisin instituudi autoga uurimismatkal Leedus ja Valgevenes, kaasas Jelizaveta Richter ja Lilian Kalvo (jounistajana). Esimesel päeval sõitsime Riia ja Jelgava kaudu 450 km pikkuse tee Šiauliaisse. Kahel järgmisel päeval vaatasin läbi Šiauliai muuseumi kogusid, kuna Richter käis samal ajal autoga lähedases vene vanausuliste külas. 1. juunil toimus sõit Vilniusse, kus meid ootas tuttav etnograaf Vacys Milius. Järgmise hommikupooliku töötasin sealses etnograafiamuuseumis (direktor Žilenas), õhtupoolikul käisime Miliusega Trakais imetlemas Leedu suurvürsti 14. sajandil ehitatud võimsat saarelinnust, mis viimaseil aastail oli restaureeritud muuseumiks.

3. juuni varahommikul asusime teele Lääne-Valgevene oblastikeskuse Grodno suunas. Vilniusest 44. kilomeetriposti juures vaatasime Birciupises 3. juunil 1944 tapetud fašismiohvrite mälestussammast, mis oli saanud Lenini preemia. Neemeni jõe ääres asuvas Grodnos leidsime peavarju moodsas hotellis "Neman". Sajandeid Poola valdusse kuulunud linn ise oli meeldiv, vanapärane, paljude katoliku kirikutega, elanikke üle 200 000. Pärast lühiaegset tööd Grodno lähistel asusime 4. juunil teele ida suunas, jõudes õhtul Vilniusest sadakond kilomeetrit lõuna pool asuvasse Lidasse, mis osutus üsna vähepakkuvaks urkaks. Peavarju leidsime seal raudteejaama puhketubades. Poolal teel Lidast itta Molodetšnosse peatusime ööseks kõrvalises Mostiššes vene vanausuliste külas väga sõbraliku batjuška juures. Mees oli nii mugavustarmastav, et oli isegi kempsu istekoha pehmeks vooderdanud. 6. juunil jõudsimme Minskisse, kust viisime paar etnograafi edasi otse lõuna suunas Slutskisse, mispeale nad jätkasid teed omal käel Polesjesse.

Meie aga sõitsime 8.–9. juunil ida suunas üle Bobruiski Dnepri ülemjooksul asuvasse Mogiljovi, kus põdesin terve päeva ägedat kõha-nohu. Veel tõbisena sõitsin sealt põhja

poole üle Orša Lääne-Dvinaa (läti k. Dau-gava) jõel asuvasse Vitebskisse, kus hakkasin võtma tetratsükliini. 13. juuni lebasin haigena hotellitoas. Mind vaatamas käinud kiirabi arst leidis, et midagi hullu ei ole, tuleb jätkata rohu võtmist. Järgmisel päeval tundsingi end juba paremini ja tegime linnast väljasõidu lähedasse külla. Ka ei unustanud ma käia vaatamas Vitebski jaama raudteealust keldrikäiku, kus minu isa Esimese maailmasõja päevil oli valvanud Vene sõjaväe sanitaarladu. 15. juunil jätkus reis edasi Polotskisse. See vana Polotski vürstiriigi keskus, mille üle oli 14. sajandist peale korduvalt vahetunud Leedu, Poola ja Vene võim, oli nüüd näotu ja räämas linn pätitaoliste lõnguskujudega. Ainsana oli korras keskse puistee-alleega Karl Marxi tänav. Linna läbiv Dvinaa jättis siin aga juba üsna vägeva jõe mulje. Polotskist sõitsime 16. juunil Dvinaa kõrgel põhjakaldal asuvasse ilmetusse Verhnedvinskisse (Drissasse). Sealt edasi jätkus reis maalilises künklikus maastikus kuni Läti piiri lähedase väikese kena, kahe järve vahel asuva Braslavi linnani, kus restoranis võis süüa linaskit ja kokre. Sealt jõudsimme läbi kogu sõidu kauneima maastiku Leedu-Läti piirilinna Zarasai kaudu Daugavpils, kust 17.–18. juulil sõitsime Riia kaudu Tallinna.

Hilissügisel 1963 sain tuusiku Gruusiasse Likani sanatooriumisse mineraalvee keskuse Boržomi lähisel. 12. novembril sõitsin lennukiga üle Moskva Tbilisisse ja sealt rongiga edasi Boržomisse, mis asus 800 m kõrgusel mägedes karestikulise Kura jõe ääres. Poolal teel sinna läbisime Stalini sünnilinna Gori, mis pidi olema ainus koht, kus oli veel püsti viie meetri kõrgune Stalini ausammas.

Oli juba täielik sügis sagedaste vihmadega. Siiski tegime mitmeid huvitavaid sõite ümbruskonda. Käisime umbes 2,5 km kõrgusel lähedases Bakuriani suusakeskuses, kus võisime lumetõda pidada. Eriti tore oli aga käik vanasse koobaskloostri Vardziasse, mis asus 14 km kaugusel Türgi piirist järsus liivakivikaljus sellesama Kura jõe ääres. 12. sajandil olevat see olnud Gruusia võimuka kuninganna Tamara elupaik, nüüd aga seisis juba 200 aastat tühjana. Külastasime ka Gruusia keskel madalikul

Vardzia koobaslinn. Mina ees paremalt teine. 1963.

paiknevat rohkem kui 2000 aasta vanust Kuitait, muistse Kolchise keskust, hiljem kuni 19. saj. alguseni Imereti pealinna, nüüd aga tänapäevast tööstuslinna. Linnast hoopis rohkem pakkus huvi lähedane 11. sajandist pärinev Gelati klooster. Novembri lõupäevadel hakkas vahel juba lumelörtsi sadama, mistõttu 1. detsembril asusin tagasiteele Tallinna. See jäigi mu ainsaks Kaukaasia-sõiduks, kuigi Gruusia sõbrad kutsusid mind tõsiselt tagasi, lubades näidata nii metsikuid kohti, milliseid aimatagi ei oska.

Sama aasta 2. detsembril omistas Helsingi Soome-Ugri Selts mulle oma välismaise liikme diplomi. See oli esimene välismaalt saadud tunnustus. 28. veebruaril 1964 järgnes samasugune Kalevala Seltsilt. 20.–24. maini 1964 olin Niilo Valose juhtimisel Eestit külastava Soome etnograafide rühma vastuvõtja, mis tõi mulle uusi kollegiaalseid Soome-tutvusi. Teiste hulgas sõbrunesin hilisema Turu ülikooli professori Matti Räsäsega.

Vahepeal jõudsin panna saksa keelest eesti keelde ümber Põhja-Ameerika indiaanlaste hulgas matkanud Leipzigi ülikooli professori Eva Lipsi 1956. aastal välja antud “Indiaaniraamatu”, mis avaldati 1963. a. lõpus reisiraamatute sarjas “Maailm ja mõnda”. Sellega kõrvuti asusin koos professor Harri Mooraga ette valmistama saksakeelset ülevaateid eesti rahvakultuurist “Abriss der estnischen Volkskunde”, mille autorite kollektiivi lisaks meile kuulusid ajaloolased Juhan Kahk ja Õie Elango, antropoloog Karin Mark, folkloristid Richard Viidalepp ja Herbert Tampere ning etnograafid Liivia Feoktistova (sünnilt Kivisaar), Arved Luts, Aliise Moora ja Natalia Šlõgina. Raamat oli kavandatud esitamiseks Moskvas 1.–12. augustini 1964 toimuval VII rahvusvahelisel antropoloogiliste ja etnoloogiliste teaduste kongressil. Teksti tõlkis saksa keelde tartlanna Salme Kirotar. Enne trükki andmist läkitas H. Moora tõlke Berliini oma vanale

tuttavale professor Wolfgang Steinitzile palvega see läbi vaadata tema juhitavas väikeses Saksa Rahvateaduse Instituudis. Parandusi tehti väga vähe. Raamatust kujunes esinduslik väljaanne tolle aja kohta väga heal paberil.

Ise esinesin kongressil saksakeelse ettekandega Baltimaade rahvaste põllumajanduslikus transpordis avalduvaist ajaloolis-kultuurilistest suhetest, mille Tallinnas eraldi vihikuna Eesti Teaduste Akadeemia kirjastusel trükki olin toimetanud, nagu ka teised üheksa ettekannet meie teadlastelt (antropoloogid Juhan Aul ja Karin Mark, arheoloog Harri Moora, folkloristid Herbert Tampere ja Richard Viidalepp, etnograafid Aleksei Peterson, Jüri Linnus ja Endla Lõoke-Jaagosild, Vabaõhumuuseumi direktor Olympi Korzjukov). Kõigi nimetatud tööde väljaandmisel oli jõu ja nõuga abiks TA kirjastuse juhttöötaja Ülo Kurvits, kellega olin sõbrunenud juba 1940. aastate lõpul ühiselt Tartu Ülikooli aspirantuuris olles. Kongressil tegi minu heaks palju ära Kustaa Vilku, kes soovitas mitmel väliskülalistel tulla kuulama mu ettekannet. Selle tulemusena võttis minuga ühendust Berliini etnograaf Wolfgang Jacobeit, kelle palvel organiseerisin Baltimaade ja Saksa etnograafide koosviibimise, kus muuseas tutvusin lähemalt Günter Wiegelmanniga Bonnist ja Arnold Lühningiga Schleswigist. Ka oli mul seal võimalus kohtuda Rootsi etnograafia suurkuju Sigurd Erixoniga.

Moskvast Tallinna tagasi jõudmise järel toimus mulle endalegi ootamatult oluline elumuutus. 1958. aastast peale oli mul arenenud heitlik suhe kunstnik Evi Tihemetsaga. Millegipärast andis nüüd tõuke edasiseks mingi tobeda vene filmi vaatamine, mille järel otsustasin, et nii enam ei saa. Evi oli vahepeal läinud Saaremaale Kihelkonna kunstnikebaasi. Saatsin talle telegrammi: “Palun sõida kohe Tallinna, tahan jääda alatiseks sinuga.” Ta tuligi. 17. augustil alustasin temaga kooselu. Teatasin sellest sammust kohe ka oma lähemale ülemusele Harri Moorale, kes reageeris mõneti kummalise lausega: “Oi kui kuri mees”, millega oli kogu küsimus ammendatud. Minu abielu Helmi Viiresega lahutati

Teeäärse risti juures Telšiai lähedal. 1964.

alles kolm aastat hiljem, novembris 1967, mille järel ma järgmise aasta algul abiellusin ametlikult Eviga.

31. augustist kuni 10. septembrini 1964 tegin ringsõidu Leedu muuseumides, kaasas Evi Tihemets, Lilian Kalvo ning mu head sõbrad Vello ja Anu Lõugas, Helmi ja Hilda Üprus. Esimese pikema peatuse tegime juba tuttavas Šiauliais. 2. septembril jõudsime merelähedasse Kretingasse. Sealt tegime lühikese sõidu Palangasse, kus rannas võis näha rohkeid merevaigu otsijaid. Meie hulgast leidis Vello Lõugas sealt paar päris kena tükki. 3. septembri hommikupoolik kulus Kretinga väikese muuseumi etnograafilises kogus, mis asus linna kalmistul Tiškevičiuse kabelis. Klaipėdas oli küll moodne muuseum, kuid see oli võrdlemisi tühi ja korrast ära. Tegime väljasõidu ka Kura säärele. 4. septembril sõitsime piki ranna äärt Šilutesse. Sealse muuseumi fondid olid väga heas korras. Kogu see piirkond oli endine Saksa ala, Meemelimaa (Klaipėda – saksa Memel), kõikjal telliskivist elumajad punaste kivistustega. Piki Neeme- ni kallast edasi sõites jõudsime Jurbarkase

lähistel tagasi vanale Leedumaale, kus peatusime Alytuses. Seal käisime jões suplemas ja vaatasime terve hommikupooliku kohaliku muuseumi. 7. septembri õhtuks jõudsimme Kaunasesse, kust järgmisel päeval alustasime tagasiteed Eestisse. Läti piiri ääres Biržais, kus kuuldavasti pidi olema väga hea muuseum, oli see kahjuks remondi tõttu suletud ja kõik fondid pakitud.

Juunis 1965 toimus pikem uurimismatk Vepsamaale. Põhiliselt oli see Karin Margi reis antropoloogiliste mõõtmiste tegemiseks. Lisaks temale osalesid: mina Eviga, Aleksei Peterson, laborant Herta Juur, antropoloogiatudeng Aini Virma ja autojuht Lembit Moorus. Sõitsime Ajaloo Instituudi bussiga Tallinnast välja 9. juuni hommikul ja jõudsimme õhtul kell 6 Leningradi, kus meid oodanud vana tuttav, prof. Nikolai Tšeboksarov paigutas meid öömajale Antropoloogia ja Etnograafia Muuseumisse. Järgmisel päeval alustasime sõitu itta. Õhtule jäime Leningradi–Vologda raudtee ääres Tihvinis, umbes paarikümne tuhande elanikuga vaikselt tüüpilises Vene provintsilinnas, mis asus lõunast Laadogasse suubuva Sjassi lisajõel Tihvinkal. Peavarju leidsime kohalikus pedagoogilises koolis, kus avanes võimalus vestelda paari vepsa õpilasega. Evi pressis välja sealse kloostri Uspenski peakiriku võtmed. Kirik oli armetus olukorras, aknad laudadega kinni löödud. Sees olid seinad põrandast kuplini kaetud freskodega.

Tihvinist alustasime 11. juunil lähedase Boksitogorski linna kaudu sõitu lõunavepslaste elualale Leningradi oblasti idaservas asuval umbes 100 km² suurusel Vepsa kõrgendikul, mis paikneb Leningradi–Vologda raudtee ja Äänisjärve vahemal. Mida ida poole, seda halvemaks muutusid teeolud. Tee ääres võis näha rohkesti kitsekarju, seda juba enne Tihvinit. Valdavalt toimus sõit läbi metsade, kus külad kerkisid esile nagu üksikud saared. Pöördusime üle raudtee Vepsa kõrgendiku poole Tihvinist sadakond kilomeetrit idas asuva Zaborje jaama kaudu. Ööbima jäime lähedasse Lidi küla koolimajja.

Lidist edasi põhja suunas muutus tee tunduvalt halvemaks kui seni. Soistes kohtades tuli ületada pikipalktee juppe. Üle ühe laiema

soo viis päris korralik liivaga kaetud ristpalktee. 20–25-kilomeetrise sõidu järel jõudsimme kenasse vanapärasesse Vaugedjärve vepsa külla, kust edasi viis valdavalt liivane nõmmetee. Umbes 15 km kaugusel asus poolkaares ümber väikese järve suurem vepsa keskus, Sidorovo (Sod'arve) küla. Jäime ööbima sealse kooli internaadis, kust õpilased olid just lahkunud. Karin Mark alustas oma mõõtmisi, jõudes õhtul ära mõõta 12 inimest. Mina vestlesin ühe vanamehega, kelle peres pakuti õhtusöögiks kalapirukat ja piima. Sod'järve küla jäi 12.–18. juunini meie baasiks, kust tegime lühemaid auto- ja jalamatku läbi kena künkliku ja järverikka metsamaastiku lähema ümbruskonna küladesse. Teed olid auto jaoks viletsad, rohkete poriaukudega. Viimasel õhtul küttis peremees meile toreda vepsa sauna. Seejärel pakuti õhtusöögiks seeni, hautatud pohli, leiba ja piima.

Selgus, et keskvepsa alale ei saa autoga edasi otseteed sõita. Auto pidi sinna mineva suure ringiga Tihvini ja Lodeinoje Pole kaudu. Otsustasime Evi ja Petersoniga minna otseteed jalgsi. 18. juuni hommikul viis auto meid külast paari kilomeetri kaugusele põhja poole poriauguni, kus ta oli juba paar korda hätta jäänud. Sealt algas meie viis päeva kestev jalgsimatku, maastik kogu aeg metsane, kaunite järvede ja kõngastega. Kõigepealt jõudsimme läbi metsa 6 km tagusesse Šitjärve külla, sealt läksime taas 6 km edasi järgmise, kahe elanikuga Vål'härve külla. Öömajale jäime ühte tallu veel 4 km edasi Šigoili külas suure saarterohke järve ääres. Õhtusöögiks pakuti teed, seeni, riisiputru ja leiba. Ka kõik edasised külad paiknesid järvede ääres, mis oma liivakallastega meelitasid meid alatasa suplema. Marsruut viis meid kõigepealt 17 km taha Korvoili külla suure Korvojärve (kaardil Nurmozero) kaldal, sealt 12 km Noidalisse ja 15 km Njurgoili Kapšozero kaldal, siis 12 km Pikkjärve külla, kuhu pääses üle kahe rajooni piiri viletsat vähekäidavat jalgrada mööda, sumbates vahepeal põlvini vees läbi soo. Sealt jõudsimme 5 km edasi 22. juunil kõrge mäe otsas asuvasse Mägjärve külla, kus meid ootas põhja poolt saabunud auto. Jalgsimatka seega kokku umbes 77 km. Mägjärvest sõitsime ko-

he päris viletsat saviteed mööda edasi suure Kod'ijärve kaldal asuvasse Ozjorasse (vepsa – Järved), kuhu jäime mitmeks päevaks peatuma, tehes matku lähikonda. 23. juuni õhtul tegime seal ka jaanituld. Vepslastele oli see võõras.

25. juunil alustasime Ozjorast sõitu Karjalasse Petrozavodskisse. Auto tagasilla rikke tõttu jõudsimme suuri vaevu Lodeinoje Polesse Laadoga ja Äänisjärve vahelise Sviri jõe ääres. Seal läks auto töökotta remonti, magamiskoha saime sama töökoja põrandal. 26. juuni õhtul kell 6 pääsesime sõitu jätkama parvega üle Sviri, jõudes kell 10 Petrozavodskisse. Seal leidsime peavarju Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi kirjanduse sektori kahes toas. Järgmisel päeval tegime Meteoriga Äänisjärvel 69 km pikkuse sõidu Kiži saarele, kus oli üsna meeldiv vabaõhumuuseum vanadest kohalikest ehitustest. Õhtul käisime neljakesi külas kohaliku etnograafi Roza Tarojeva juures, keda olin tundma õppinud Tartus Eesti Rahva Muuseumi konverentsil.

28. juunil alustasime teed karjala küladesse Petrozavodskist põhja pool. Ööbisime Kondopoga lähedal Spasskaja Gubaas. Järgmisel päeval tegi Karin Mark ümbruskonnas külades mõõtmisi. Õhtul hilja jõudsimme Päll'ärve külla, kust 30. juunil üle Suunujõel paikneva uhke Hirvaskose riismete jõudsimme 12 km taha Jürkamäki külla. Seal kulus terve järgmine päev. Mis edasi sai ja millal Tallinna tagasi jõudsimme, selle kohta päevik vaikib.

Augusti algupoolel 1965 tegin veel uurimismatka Lätisse Kuramaale. Sõitsime Ajaloo Instituudi bussil koos Evi ning õdede Helmi ja Hilda Üprusega Tallinnast välja 2. augusti hommikul. Lõuna paiku jõudsimme Riiga, kus jäime peatuma sealse etnograafi Saulvedis Cimermanise juures, kellest sai meie edasine teejuht. 3. augustil jätkasime teed Riist Liepāja maanteed mööda 60 km kaugusele Džūkstes, kus oli võimalus teha tõsist tööd kolhoosi talli juures. Džūkstest paarkümme kilomeetrit edasi Dobeles leidsime kalmistult läti rahvateaduse klassikasse kuuluvat mahukat raamatu "Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten" (1907–1918) autori pastor August Bielensteini haua. Ööbisime

lähikonnas Annenieki koolimajas. Sealt järgmisel päeval lääne suunas jätkates jõudsimme õhtuks Liepāja kaudu Läti äärmise edelanurga keskusse Rucavasse.

5. augustil sõitsime Rucavast lõuna paiku 7–8 km edasi merelähedasse vanapärasesse rookatustega Pape külla, kus leidis veel üks suitsumajagi. Paar järgmist päeva kulus tööks merelähedastes Liepāja ümbruse külades. Sealt sisemaale Aizputesse pöördudes nägime poolel teel Ciravas sõjaka Nõukogude masiorganisatsiooni ALMAVÜ purilennulaagrit. Evi viidi korra purilennukiga õhkugi. Aizpute osutus meeldivaks vanaks väikelinnaks, linnamäel 13. sajandist pärinev piiskopikirik. 8. augusti hommikul jõudsimme vanasse Hansalinna, 10 000 elanikuga Kuldīgasse, omaaegse Kuramaa hertsogiriigi (1562–1795) olulisse keskusse. Kuldīgas käisime läbi kõik neli kirikut ja imetlesime kahe meetri kõrgust juga Venta jõel. Talsi teed mööda kirde suunas jätkates jõudsimme Rendani, kus vaatasime Venta lisajõe Abava maalilise ürgoru kaldal vana mõisat uhke lossi varemetega. Teel sealt Kandavasse läbisime Sabile linnakese, mis oli tähtis selle poolest, et seal oli varem jõeoru põhjanõlvakul olnud kogunisti viinamarjamägi. Enne Sabilet oli üsna madalal Abava jõel poole meetri kõrgune juga, kus käisin ennast kastmas. Suurel jõekäänakul Sabile ja Kandava vahel suubuvad Abavasse lõuna poolt ühiselt sõsarjõed Imula ja Amula. Keskpäev kulus Kuldīgast pisut väiksemas Talsis, kus käisime vaatamas muistset kurelaste linnamäge. Edasi jätkus tee põhjapoolsema Kuramaa keskusesse – Dundaga alevisse, kus on säilinud tugevasti ümber ehitatud 13. sajandi lossi varemed. Tegime vahepeatuse läti dainade väljaandja Krišjānis Baronsi (1835–1923) kodumõisas Valpenes.

10. augustil sõitsime Dundagast kõigepealt Kuramaa idarannale Mustanumme (Melnisli) liivi külla ja sealt Kuramaa põhjatipu Kolka neeme (läti Kolkasrags) kaudu läänerrannale Ire (Mazirbe) külla, kus ööbisime. Teel Ventspilsis tegime järgmisel päeval peatuse veel Siikrõgi liivi külas. Kogu liivi külade piirkond on ilusa liivarannaga. Liivi keele pikemal säilimisel on mõnevõrra abiks

olnud sealkandis Sõrvest omal ajal regulaarselt tööl ja karjas käinud saarlased. Liivi randa Sõrve lõunatipust lahutav Kura kurk on ju kõigest 30 kilomeetrit lai. Ventspilsist jätkasime kagu suunas poolel teel Kuldīga ja mere vahel paikneva Edoleni, kus on suure pargi sees vana keskaegne loss, nüüd invaliidide kodu. Sealt alustasime tagasisõitu Eestisse, jõudes läbi Riia Tallinna 14. augustil.

II rahvusvahelisest fennougristide kongressist, mis toimus Helsingis 23.–25. augustini 1965, ma osa võtma ei pääsenud. Peamise põhjusena toodi ette minu sassiläinud perekonnaelu, mis ei olnud tõsisele nõukogude teadlasele sünnis. Kongressi referaatide kogumikus avaldati küll referaat minu kavandatud ettekandest läänemeresoome rahvaste maismaatranspordi ajaloo küsimustes. Tervikuna ilmus selle tekst samal aastal soome keeles ajakirjas Kotiseutu.

Septembri algul osalesin koos Eviga Vabaõhumuuseumi sõidul Lääne-Saaremaale. 2. septembril käisime Kihelkonna läänerrannal Karala ja Lahetaguse külas. Järgmisel päeval sõitsime Papisaarest paadiga Vilsandile, kus igal pool võeti meid ülisõbralikult vastu. Tagasisõit sattus aga tormisele päevale, vaid üks vene paadimees usaldas siiski teele asuda. Kõlkusime tükk aega Vilsandi rannavees, sest paadi mootor ei tahtnud vedu võtta. Kui minema pääsesime, siis peksis laine nii tugevasti üle parda, et pidin kogu aeg pumba juures kõvasti tööd tegema. Alles poolel teel, kui pääsesime läbi rahude vahel asuva Nõelasilma, jõudsimme rahulikumas vette ning maabusime Papisaare sadamas. Saabunud läbimärgadena kaldale, pidime end lähedases talus tükk aega hoolega kuivatama. Seejärel töötasin kuni 10. septembrini paar päeva veel Püha kihelkonna lõunaosas Pihtla kandis ja Vätta poolsaarel.

1966. aastal kujunes üsna elamusrikkaks pärast jaanipäeva toimunud viiepäevane sõit Peipsi lähiste Emajõe soostunud suudmealal ümbruses. Alustasin põhja pool jõge, kus külastasin Peipsi-äärseid külasid suurest suudmelähedasest Varnja eesti-vene segakülast kuni Lahe küalani Alatskivi lähistel, käies ka üsna mitmes sisemaakülas. Seejärel sõitsin

Kavastu parvel üle Emajõe, mispeale võtsin suuna Kastre kaudu otseteed itta Emajõe Suursoo poole. Soo idaserval pääsesin üle Ahja jõe Kikassaare parvel, kust tuli edasi minna mööda 6–7 kilomeetrit sirget peaaegu kasutamata teed soo keskel asuval kahe taluga Tasa soosaarele. Tasalt jätkus samalaadne tee lõuna poole Ahunapalu külla. Sealt pääses juba ringiga Parapalu kaudu paremat teed mööda – kogu aeg valdavalt läbi soo – Peipsi äärde Emajõe suudmest lõuna pool asuvasse suurde Meerapalu ja Pedaspää kaksikkülla. Meerapalu osutus valdavalt eesti külaks, kuna Pedaspääl olid eestlased-venelased pooleks. Selgus, et Meerapalu on vana palgiparvetajate keskus. Pikemalt vestis sellest vana palgiparvetaja Karl Randvoo (sünd. 1891), kelle juttu alljärgnevalt refereerin: “Kui Tartu juudi kaupmehed 19. saj. lõpupoole hakkasid siit metsa ostma, siis Meerapalu rahvas elas pikka aega palgiparvetamisest. Parvetamine toimus iga aasta kevadisest suurveest alates umbes kolm kuud. Parved tuli Emajõel vastu voolu Tartusse viia. Kambas oli viis meest. 20 parve võeti taha, igas parves 65–70 palki. Eluonn püstitati teisele-kolmandale parvele. Esimese parve peal oli pöör, paadiga viidi kõis ankruga ette, misjärel pöörast rinnaga lükates parverongi vastu voolu edasi vinnati. Ankrute etteviimise ajaks tuli parv kaldasse kinnitada, et see ei hakkaks päri voolu tagasi minema. Vaikse ilmaga kulus Tartusse jõudmiseks 7–8 päeva, iga päev 15–16 tundi tööd. Enamasti tehti seda öösi, siis oli jõel vaiksem. Tuulise ilma puhul tuli udjaga hoolega tagasi tõrjuda, et parved kaldasse kinni ei jääks. Veo eest maksti iga palgi pealt 10 kopikat. Niisugune töö kestis tsaariaja lõpuni. Eesti aja algul hakati parvi vedama puksiiridega. Lisaks Emajõe külsid Meerapalu mehed palke parvetamas ka Võrtsjärvel. Seal veeti parvi vanasti purjega. Tormituul võis parve hõlpsasti kaldasse peksta, siis oli see kadunud. Vahel tuli tormiga 3–4 nädalat ankrus seista. Kogu see töö lõppes Teise maailmasõjaga.”

Meerapalust viidi mind paadiga laevale, millega sõitsin Tartusse, pildistades Emajõe soisel suudmealal Praaga külas jm. vaiadele püstitatud ehitisi.

1966. a. sügissuvel leidis aset järjekordne Leedu-reis. Sõitsime koos Eviga Tallinnast Ajaloo Instituudi autol välja 1. augusti õhtu eel ja jõudsimme hilisõhtul Salacgrīvasse Salatsi jõe suus, kus sealse sovhoosi direktor meid kenasti võõrustas ja pani oma heinakuuri magama. Varahommikul alustasime läbi Läti ja Leedu edasiteed Vilniusse, kuhu jõudsimme kell 8 õhtul. Öömaja leidsime sealse etnograaf Vladas Gobise juures. Paar järgmist päeva töötasin Vilniuse Ajaloo- ja Etnograafiamuuseumi fototeegis, kust tellisin sarja fotosid rakendist ja veokitest. Õhtul viibisime külas Evi hea sõbranna, kunstnik Birutė Žilyte juures, kelle 14-aastane tütar Dienutė oma suurepärase temperamaalide ja linoollõigetega osutus ka valmis kunstnikuks. 4. augustil alustasime koos Gobise, Birutė ja Dienutėga üle Trakai sõitu lääne poole ning jõudsimme järgmise päeva õhtul Kaunasesse, kus leidsime lahke öömaja Gobise vanemate suures kahekordses majas.

6. augustil viis Užnemunes lääne suunas jätkuv matk meid Kudirkas-Naumestise lähikonda Kaliningradi oblasti idapiiri ääres. Sealt jõudsimme parvega üle Neemeni sõites Jurbarkasse, kust piir jätkus piki Neemenit lääne suunas kuni mereni. Jurbarkase lähedal käisime skulptor Vincas Grubase memoriaalmuuseumis, kuhu jäime ööbima. Muuseumi juures oli tohutu suur õunaaed. Sõime suurel hulgal õunu ja pirne. Kotitāie õunu saime järgmisel hommikul ka kaasa. 15 km Jurbarkasest põhja pool Žindaiciai külas võõrustati meid suurepärase pühapäevamaiuse, värskel kurgi ja meega. Sealt väikesi teid mööda jätkates jõudsimme õhtuks Šiauliai–Kaliningradi ja Klaipėda–Kaunase teede ristmikust pisut lääne pool Upyne alevisse, mille lähedal külastasime sealkan-dis sündinud ja tegutsenud kirjaniku ja kultuuritegelase Dionizas Poška (1757–1830) memoriaalmuuseumi 19. sajandi algusest pärinevate tammetüvest majadega. Läbi kauni künkliku maastiku edasi läände sõites oli väikese rajoonikeskuse Šilale lähistel ühe talu esikus võimalik näha vanaaegset leivaahju, millist tänapäeval leidub veel üliharva. Ümbruskonnas ilmus teede äärde üha roh-

kem Lääne-Leedule omaseid riste ja väikesi kabeleid pühakujudega.

10. augustil jõudsimme merelähedasse Šilutesse Kaliningradi oblasti (endise Ida-Preisimaa) piiri lähistel. Sealt käisime koos kohaliku muuseumi direktoriga otse piiril asuvas Rusnes, sõites parvega üle Neemeni. Rusnes vestlesin saksa keeles kohaliku põliselaniku August Develeitiga, kes võttis mind enda sõnul vastu nagu oma venda ja saatis ära ristimärgiga. Järgmise päeva hommikul käänasime poolel teel Klaipėdasse Kura lahe äärde Dreverna kalurikülla, mida oli sõja ajal kõvasti laastatud. Siingi võeti üllal-kesti vastu, kui jutt läks üle saksa keelele. Klaipėdas leidsime peavarju Birutė Žilyte venna juures. 12. augusti hommikupoolel tegime sõidu Kura lahte merest eraldaval pikal kitsal Kura maasäärel, kus oli rohkesti liiva-luiteid, mis piiriäärse Nida lähedal kasvasid lausa võimsaiks, kuni 70 meetri kõrgusteks. Sai juttu puhuda paari veel säilinud kuršiga. Õhtupoolikul käisime ära Klaipėdast 90 km lõunas asuvas Kaliningradis (Königsbergis), kus vanast südalinnast olid säilinud vaid lossi, katedraali ja mõne kiriku varemed. Immanuel Kanti hauda oli püütud korras hoida, kuid löödud selle peale kole venekeelne kaitsesilt. Linna vene elanikkond näis tundvat ennast seal ajutisena.

13. augustil sõitsime Klaipėdast põhja poole Kretingasse ja sealt piki rannaaärt Läti piiri lähedasse Šventoji külla, kus käisime õhtul suurepärasel plaazil murdlainetes suplemas. Kohapeal valitses juba läti keel. 14. augustil piiri lähistel teekonda itta jätkates töötasime ühes piirilinna Skuodase lähedases külas. Skuodase kandist pidi pärit olema eespool mainitud leedu etnograaf Vacys Milius. Edasi jõudsimme Mažeikiasse, kust 15.–19. augustini jätkasime risti ja põiki läbi Lääne-Leedu, läbides Luoke ümbruses Žemaitia kõrgeima piirkonna (kuni 229 m). Külastasime ka Žemaitia rahvusparki ja selle ääres asuvat palverännakute keskust, ilusa barokk-kirikuga Žemaičiu Kalvarijat. Seal-samas nägime Lääne-Leedu suurimat järve, seitsme saarega Plateliaid, mida kutsutakse ka Žemaitia mereks. Suuruselt vastab see

umbes meie Ülemiste järvele. 19. augusti õhtul jõudsimme Birutė kodupaika Mežiskiai alevisse 80 000 elanikuga Panevežysest 14 km Vilniuse pool. Sealt asusime 21. augusti hommikul koduteele.

Tol aastal peeti mind juba sobivaks tööasjus ka välismaale läkitada. 11.–17. septembrini 1966 organiseeris tolleaegses Ida-Berliinis asuv Saksa Rahvateaduse Instituut akadeemik Wolfgang Steinitzi juhtimisel Baltimaade etnograafiakollokviumi (*Colloquium Balticum Ethnographicum*), kus lisaks Ida- ja Lääne-Saksamaale osalesid Taani, Rootsi, Soome, Poola ja Nõukogude Liit. Viimast esindasid 2 teadlast Moskvast ja kõigist kolmest Baltimaast, sealhulgas Moskvast Eesti spets Natalia Šlõgina ja Läti spets Ljudmila Tērentjeva, Eestist mina ja Arved Luts. Meil kõigil tuli Berliini sõita Moskva kaudu, nagu oli tol ajal tavaks iga provintsist välismaale sõidu puhul. Peatuspaiga saime esinduslikus hotellis Berliini peatänaval Unter den Lindenil. Esimese asjana viis Wolfgang Jacobeit mind kohe vaatama Berliini müüri, öeldes, et mis meil siin muud huvitavat näidata on. Brandenburgi värava vahelt võis näha üle müüri lääne poolt itta vaatavate inimeste päid. Ka ütles ta mulle, et kui ma hotellitoas raadio lahti teen, siis on see kindlasti häälestatud Lääne-Berliinile. Nii oligi.

Kollokviumil pidasin ettekande kodutöönduse ja rändtöö osast Saaremaa ja teiste Lääne-Eesti saarte elanike elus, kuna Luts rääkis Eesti rannakülade suhetest Soomega 19. sajandil. Kohal olid ka minu head tuttavad Kustaa Vilku ja Toivo Vuorela Soomest ning doktor Arnold Lühning Schleswigist, samuti Rootsi professorid Gösta Berg ja John Granlund. Neist esimest võis juba pidada Euroopa etnograafia klassikuks. Kollokviumi osalistele korraldati ekskursioon Stralsundi ja Rügeni saarele, kus käisime põlises Vitti kalurikülas ning imetlesime rannas kõrgeid valgeid kriidikaljusid. Kuna tahtsin Berliini etnograafiakogudes pikemalt töötada, hankisin sealse Nõukogude saatkonna vahendusel Moskvast loa jääda pärast kollokviumi veel nädalapäevadeks Berliini. Nõukogude delegatsiooni lahkumise järel kolisin Unter den Lindenilt odavamasse hotelli. Ühe päeva

kulutasin sõiduks suletud vagunis läbi Lääne-Berliini Potsdami, kus 1945. a. maikuus oli toimunud võitjamaade USA, NSVL ja Suurbritannia valitsusjuhtide konverents. Kogu tagasi jõudsin alles 25. septembril.

Sel moel laabus minu esimene välismaasõit, mis avas tee ka edasiseks. Igal juhul tähendasid nii 1964. aasta rahvusvaheline kongress Moskvast kui ka 1966. aasta kollokvium Berliinis tõsist murrangut minu teaduslikes ja muudiski suhetes välismaailmaga, mis sealtpeale jõudsalt süvenesid, hoolimata esialgseist korduvaist tagasilöökidest. 1968 sõitsin Ungarisse, 1970 juba esimesele kapitalistlikule maale, soomestunud Soome, 1974 koos Eviga erasõidule Ungarisse ja 1976 koos tütar Tiuga Kanadasse oma 1944. a. läände põgenenud vennale külla. Maailm oli kümmeaastaga muutunud märgatavalt avaramaks. Olin pääsenud Nõukogude rahvaste vanglast mingil määral välja.

Ants Viires

(1918)

Lõpetanud Tartu ülikooli 1945 ajaloolase-etnograafina. Ajalookandidaat (1955), ajaloodoktor (1982). Töötas TA Ajaloo Instituudis 1956–1996 noorem- ja vanemteadurina, etnograafia sektori juhatajana. Lugenud korduvalt loengukursusi etnograafia alal Tartu ülikoolis (1947–1991), Eesti Humanitaarinstituudis, Eesti Kunstiakadeemias ning Soomes Helsingi, Oulu ja Turu ülikoolis. Helsingi ülikooli audoktor 1982. Ajakirja *Ethnologia Europea* toimetuskolleegiumi liige 1984–1999. Tähtsamad publikatsioonid: "Eesti rahvapärane puutööndus" (1960), "Puud ja inimesed" (1975, 2000), "Talurahva veovahendid" (1980), "Eesti rahvakultuuri leksikon" (toim. 1995, 2000), "Eesti rahvakultuur" (toim. koos Elle Vunderiga, 1988), "Kultuur ja traditsioon" (2001), "Vana eesti rahvaelu" (2004).